

Läkekonsstens historia i Finland

Finska Vetenskaps societets stora initiativ att ge ut en lärdoms-historia omfattande perioden 1828—1918 vid Helsingfors Uni-versitet i fortsättning på Svenska Litteratursällskapets motsvarande skildring av epoken Åbo Akademi har redan avsatt flera läsvärda arbe-ten. Runar Collander hann före sitt frånfälle avsluta en fängslande botanikens historia (1965). Hans Hausen har behandlat geologi och mineralogi (1968). Carl Axel Nordman hann färdigställa arkeologins historia (1968). Öväntat underhållande för den som dvalts på andra områden var Pentti Aaltos "Oriental Studies in Finland" (1971). I alla dessa skrifter har den engelska språkräkten tätt sig rimligare än i Bertel von Bonsdorffs med utomordentlig noggrannhet genomarbetade medicinhistoria, en bok på 308 sidor skriven mot bakgrunden av ett gediget vetande inom de många olika discipliner medicinen omfattar. Min fråga om engelskan här varit nödvändig är enbart ett uttryck för den insikt som v. Bonsdorff formulerar såhär: "såsom bör ha framgått av denna bok, så var hela den medicinska aktiviteten huvudsakligen ett resultat av pressande sociala behov. Mycket litet var "ren vetenskap".

När så är fallet, vad är lekmannen i första hand intresserad av? Antagligen två huvudfrågor: hur väl var läkarna och lärarna förtrogna med samtidens medicinska resultat i större förhållanden och med vilket mått av framgång lyckades de i sin upp-gift att ge landet den läkarvård det krävde. Min avsikt är att besvara båda frågorna med ledning av några exempel från den rika dokumentering v. Bonsdorff ställt till förfogande och att därtill ansluta några personliga reflexioner till vad han kallat "ren vetenskap".

Det går att börja nästan var som helst i tid och rum mellan 1828 och 1918 och varför inte då välja 1895, då Röntgen presenterade sin epokgörande upptäckt av de strålar som bär hans namn. Redan följande år gjordes resultaten bekanta i Finland. Den första röntgenapparaten ställdes upp i den kirurgiska kliniken år 1897

Bertel von Bonsdorff (t.v.) har skrivit en historik över medicinens historia i Finland 1828—1918. Den anmäls här av Ragnar Granit (t.h.) som bl.a. framhåller att den är en "med

utomordentlig noggrannhet genomarbetad medicinhistoria ... skriven mot bakgrunden av ett gediget vetande inom de många olika discipliner medicinen omfattar."

och i Tübingen publicerade Hjalmar Grönroos, sedermera professor i anatomi 1904—1928, med ledning av röntgenbilder en funktionell studie av diafragmats rörelser. Denne högt begåvade man, bfäcklig till hälsan, var under min studietid professor i ämnet. Grönroos' ena arm var förlamad och han höll upp den med fingrarna instuckna mellan knapparna i rocken. Elaka medicinarpojkar drog sig inte för att ställa undervisningsskelettet med ena armens fingrar instuckna mellan revbenen.

Omvälvande upptäckter

Kirurgi och inre medicin var och är fortfarande de stora disciplinerna för den blivande läkaren och v. Bonsdorff behandlar dem utförligt. I allmänhet kom på den tiden — såsom i dag — de stora framstegen som en följd av de många små, men

det inträffade även verkliga omvälvningar som blev av avgörande betydelse för utvecklingen. Röntgenstrålarna har redan omnämnts. Men perioden omfattar också eter-narkosens genombrott, revolutionen grundad på aseptik, och antiseptik, kokainets införande i lokalbedövning och, framförallt, bakteriologi och serologi som på 80-talet erövrade den ledande ställning de innehar ännu i dag. Den omfattar också evolutionsläran och genetik som helt omskapat vår syn på oss själva, men den egentliga medicinska genetik kom långt senare som en följd av de sista årtiondenas vetenskap.

Etern såsom bedövningsmedel vid en operation användes första gången i Massachusetts General Hospital den 16 oktober 1846. Narkosen gavs av dess förespråkare, dr Morton, medan operationen (avlägsnandet av

en halstumör) gjordes av dr Warren som efteråt yttrade: "Gentlemen, this is no humbug". Redan samma år nådde den nya metoden England och Tyskland. År 1847 Sverige genom Berzelius och Finland genom C. D. av Haartman. Småningom slog etern ut kloroformen som nar-kosmedel.

År 1884 upptäckte Koller i Wien att de plågsamma ögonoperationerna kunde utföras smärtfritt efter anes-tesi av hornhinnan med att drypa in kokain. Kollegerna i Wien uppskat-tade inte omedelbart framsteget och Koller emigrerade till Amerika och dog där 1944. Men redan året 1884 infördes kokain på ögonkliniken i Helsingfors. Krogius visade år 1893 att kokain injicerat kring en nerv-stam kunde ge en regional såkallad ledningsanestesi och fick kämpa för sin prioritet till detta värdefulla me-todiska framsteg.

Kampen mot epidemier

Ett lättförståeligt kriterium på vad Finlands läkare uträttat ger kampen mot epidemier. Delvis har det varit en strid med läkemedel eller immu-noterapi som anfallsvapen, till kan-ske större delen en fråga om organi-serad hygienisk bekämpning av far-soterna. Koppor, kolera, malaria och barnförflamning har utrotats; tu-berkulosen är under kontroll. Kochs upptäckt av tuberkelbacillen 1883 gav den insikt i sjukdomens natur som krävdes för den framgångsrika kampanj, som, ledd av Richard Sie-vers (sedan följd av kolleger) gav resultat. Främst var det en fråga om hygieniska åtgärder.

Koleran sökte sig in i vågor från Ryssland under 1800-talet. År 1894, då 250 000 personer dog i Ryssland lyckades den dåvarande chefen för medicinalstyrelsen, kirurgie-professorn F. Saltzman, lokalisera den till de östra gränsmarkerna. När Finland 1908—10 hotades av en ny våg av kolera från St. Petersburg, där 21 000 människor blivit sjukdo-mens offer, lyckades Sievers — då Medicinalstyrelsens chef — stoppa attacken vid den gamla gränsen. De ryska myndigheterna tog så illa upp av denna gränsdemonstration att Si-evers år 1911 avsattes från sin post. Finländarna i Petersburg hade då för vana att koka allt vatten, till och med småbarnens badvatten.

Albert Edelfelts kända porträtt (1902) av J.W. Runeberg, som tillhör Helsingfors universitet.

Immunoterapins genombrott

Tiden från 1880-talet framåt var ju den stora bakteriologiska upptäck-ternas tid, men de nya medicinens genombrott kan kanske dateras re-dan till 60-talet, då Semmelweiss klarlade barnsängsfeberns natur (1861). Lister grundade antisepti-ken. Pasteur hade börjat studera mikroskopiska svampar på vinod-lingarna och Virchow utarbetade den del av vävnadsläran som kallas cellulärpatologi. På 80-talet lycka-des Pasteur framställa vaccin mot rabies och den 7 juli 1885 inföll den stora dag då den första rabies-vaccineringen utfördes. Den döds-dömde pojke från Elsass, som då räddades till livet, blev sedermera vaktmästare på Institut Pasteur. Från Finland fördes redan år 1886 sex patienter till Paris. Alla räddades till livet.

I och med detta genombrott för immunoterapin intogs högsädet i medicinen av serologin, läran om blodets antikroppar och immunise-ring. Behring beskrev sin upptäckt av difteri-antitoxin den 11 december 1890, och julnatten 1891 räddades med dess tillhjälp ett barn till livet på en klinik i Berlin. År 1894 introducerades difteriserum som lä-kemedel, även i Finland.

Med dessa exempel, som lätt kunde mångfaldigas, är mina två frågor besvarade. Påpassligheten har varit stor, kunnandet i nivå med tidens, och ser man till effekten i termer som lindring av lidande och befrielse från förtidig död, så har läkarkåren i Finland framgångsrikt fyllt sin stora uppgift. Detta har skett i livlig kontakt med Skandinavien, främst Sverige, och med Tyskland.

Stora inremedicinare

Inremedicinens största namn från denna period är J.W. Runeberg (1843—1918), professor i ämnet från år 1877 trettio år framåt. Han beundrades av sina många elever som framstående forskare och skicklig diagnostiker. Runeberg var inte någon lysande föreläsare, hans styrka låg i tankens skärpa, kunskaper- nas omfång och i de personliga egenskaper — bildning, omdöme, ansvarskänsla — som satte sin prägel på generationer av blivande läkare och lärare. Han betraktas som inremedicinens fader i Finland, men åtnjöt också stort anseende i Tyskland och grannländerna. v. Bonsdorffs skildring, som fortskrider från organ till organ eller från diagnos till diagnos, ger läsaren tillfälle att lära känna Runebergs insatser på många områden, särskilt hjärt- och kärlsjukdomarnas.

Av Runebergs elever har det ett visst intresse att omnämna Ossian Schauman (1862 — 1922) och T.W. Tallqvist (1871 — 1927) som utvecklade sin lärares iakttagelser över sambandet mellan binnikemask och pernicios anemi. Inlandsbefolkningens matvanor bidrog här till en betydande vetenskaplig insats från finländskt håll. Schauman kom sedan att intressera sig för de konstitutionella förutsättningarna för anemins uppkomst och därmed för arvfaktorernas betydelse. Hans kända donation grundande Samfundet Folkhälsan var ett uttryck härför.

Från kirurgins barndom

Bland de tidiga kirurgerna må nämnas Jakob Estlander (1831 — 1881), död i förtid, men redan så långt hunnen att han av Krogius fått betyget att ha varit den förste kirurg i Finland vars kunnande och skicklighet var i nivå med de främstas på hans tid. Ali Krogius själv professor 1901 — 1929, var dessa år den obestriddige ledaren i finländsk kirurgi, en "kirurgisk tänkare" — om uttrycket tillåts — uppbyren av sina många elever. Som lärare bearbetade han stora områden av sitt fack, angav nya operationsmetoder och skrev djuplodande monografier bl.a. om appendicit (blindtarmsinflammation) och om urinvägarnas kirurgiska sjukdomar, en skrift som gick ut i fyra upplagor. Richard Faltin (1867—1952), den erfarne

krigskirurgen, skrev i sin minnes-teckning: "Inför omfånget och det bestående värdet av hans (Krogius') vetenskapliga alstring måste man med vördnad böja sig. Hans namn kommer för alla tider att med gyllene bokstäver vara inristad i den finska kirurgins historia".

Det är kanske inte ur vägen berättat följande händelse, som ger en föreställning om vad en framstående kirurg då (omkring 1906) kunde utsättas för. Krogius kallades till Summa gård i Weckelax socken till ett fall (ägarens maka) som visade sig vara en sprucken blindtarm. Operationen utfördes, såsom diagnosen krävde, omedelbart och skedde på ett bord i barnkammaren i andra våningen, närmast till sängkammaren, med assistens av en läkare från Fredrikshamn. Detta var i blindtarmsoperationernas barndom. Allt avlöpte emellertid väl trots att det i sista hand blev nödvändigt att senare transportera patienten till Kirurgiska Sjukhuset, då det nyaste och modernaste i Finland.

Forskning

Den höga standard läkekonsten nådde i Finland förutsatte en bakgrund av pågående forskning och konfrontation av erfarenheter. För det sistnämnda ändamålet fanns sedan 1835 **Finska Läkaresällskapet**, från 1881 även **Duodecim**. De speciella facken fick sina egna samman- slutningar senare. De viktigaste resultaten i klinisk medicin och de flesta arbetena i de teoretiska disciplinerna publicerades i tyska eller tyskspråkiga tidskrifter. Egna serier på tyska gavs ut av patologer och gynekologer, medan fysiologer och biokemiker tryckte sina arbeten i **Skandinavisches Archiv f. Physiologie**, grundat av Frithiof Holmgren (Uppsala) och efter hans död redigerat av Robert Tigerstedt. **Arbeiten aus dem Pathologischen Institut der Universität Helsingfors** stiftades av den framstående patologen E.A. Homén. Professor under en tidrymd av 31 år från år 1886 förde han sin vetenskap till en erkänd rangställning i Tyskland. Den moderna serologin fick en lika framstående företrädare i Osvald Streng (1872—1951), vars goda undervisning författaren till dessa rader hade förmånen att åtnjuta, på sin tid den bästa i Skandinavien.

Internationell fysiolog

Det vetenskapligt största namnet i medicinen var dock Robert Tigerstedts (1853 — 1923). Han återkom till Helsingfors universitet från Karolinska Institutet i Stockholm, där hans och S.E. Henschens stridbara professorslynnen lett till fejder, som säkert bidrog till beslutet att mottaga anbudet från hans forna fosterland. Tigerstedt var en polyhistor av mindre vanliga mått och dirigerade i sitt nya institut på Brobergsterrassen en brett upplagd fysiologisk forskning, vars resultat inflöt i hans "Archiv", nämnt här ovan. Ofantlig lärdom och en lika ofantlig arbetsförmåga var Tigerstedts signum. Hans stora lärobok i fysiologi utkom i tio upplagor i Tyskland och översattes till ryska, engelska och italienska. Den ger fortfarande mycket av värde.

Tigerstedts forskning ägnades främst blodomloppet och avslutades med en stor översikt i två band 1921—1923, fullständig till detta årtal. Däremellan hann han redigera ett flertal tidskrifter och utveckla sig till en kunnig medicinshistoriker. Forskningens väldiga crescendo i vår tid har som biprodukt haft till följd att stora lärdomsprov obevligt föråldras och glöms. Nyskapan- de insatser, snarare än lärdom, är vad den medicinska vetenskaps- historien registrerar och bevarar i minnet. I det avseendet lyckades Tigerstedt under sin Stockholmstid med P.G. Bergman 1898 skjuta in sig på en vacker upptäckt, i och med isoleringen av ett blodtrycks- stegrande ämne ur njurvävnad, döpt till "renin". Men upptäckten kom, så att säga, för tidigt. Biokemisterna var inte på den tiden beredda att åtaga sig den rening av ämnet som följt i vår tid och gett upptäckten förnyad aktualitet. I och för sig hade Tigerstedt det anseende som då krävdes för att på ett internationellt plan föra fram till erkännande vad han ansåg vara av vikt.

Klinisk vetenskap var förmer här

Både det personliga och det nationella elementet av prestige genom vetenskapligt arbete var på den tiden större än nu är fallet. Tidskrifterna var ofta laddade med häftiga prioritetsstrider, sällsynta i vår tid med dess enorma kommunikations- och informationsnät och massproduktionen av både forskning och forskare. Helt dött är emellertid inte det nationella inslaget i vetenskapen ens i våra dagar. Vi har sett det blomma fritt i rymdfärder och månskott och delvis är även järnridån en vetenskaplig ridå. Mycket av den vetenskap som skapades i Finland vid tiden före och strax efter sekelskiftet hade nog i en större kulturkrets gett en starkare resonans. Inom det egna landet stod då klinisk vetenskap högt, högre än teoretisk medicin. Här fyllde Tigerstedt efter sin återkomst ut ett tomrum som satte spår i Finlands medicinska historia.

Många av de läkare och lärda som v. Bonsdorff omnämner verkade ännu under min studietid på tjugotalet. Men det är inte möjligt att i en kort uppsats nämna namn utan att bli orättvis. I mitt femtioåriga perspektiv står sig fortfarande tjugotalets övertygelse att utbildningen i läkekonsten stod på ett högt plan av vetande, högre än inom de teoretiska ämnena.

Ragnar Granit

Bertel von Bonsdorff: The History of Medicine in Finland 1828—1918. Societas Scientiarum Fennica 1975. 308 sid. Pris mk 101,20.